

Kinderen van Vlaamse collaborateurs. De erfenis van het verleden digitaal ontsloten

Koen Aerts, Bruno De Wever, Aline Sax

Citer ce document / Cite this document :

Aerts Koen, De Wever Bruno, Sax Aline. Kinderen van Vlaamse collaborateurs. De erfenis van het verleden digitaal ontsloten. In: Revue belge de philologie et d'histoire, tome 92, fasc. 2, 2014. Histoire médiévale, moderne et contemporaine Milieu-eeuwse, moderne en hedendaagse geschiedenis. pp. 575-593;

doi : <https://doi.org/10.3406/rbph.2014.8563>

https://www.persee.fr/doc/rbph_0035-0818_2014_num_92_2_8563

Fichier pdf généré le 03/11/2020

Collaborateurs in Vlaanderen ontwikkelden na de Tweede Wereldoorlog een succesvol discours van slachtofferschap. De bestraffing van de collaboratie werd er voorgesteld als een onrechtvaardige en anti-Vlaamse wraakoefening. Pas vanaf de jaren 1980 raakt die hegemonische herinnering meer en meer in de verdrukking. Analooq aan het internationale postmemory onderzoek peilt deze studie naar de erfenis van het verleden voor kinderen van collaborateurs. Wordt beeldvorming en herinnering aan de volgende generatie doorgegeven ? Is het DNA van de herinnering traceerbaar in de talige structuren, de wijze waarop de kinderen over het verleden van hun ouders spreken ? In dit artikel worden de methodologische voor-en nadelen geëvalueerd van Nvivo, coderingssoftware die toelaat om interviews te ordenen en structureren.

Abstract

Children of Flemish collaborators. Digital disclosure of the heritage of the past.
After World War II, collaborators in Flanders developed a successful discourse of victimisation. Penalisation of collaboration was presented as unjustified and anti-Flemish vindictiveness. It was not until the 1980s that this hegemonic memory became increasingly discredited. Analogous to international post-memory research, this study sounds out the heritage of the past for collaborators' children. Are representations and memory passed on to the next generation ? Can the DNA of memory be traced in linguistic structures, in the way in which the children talk about their parents' pasts ? This article evaluates the methodological advantages and disadvantages of Nvivo, encoding software that enables the organisation and structuring of interviews.

Kinderen van Vlaamse collaborateurs. De erfenis van het verleden digitaal ontsloten

Koen AERTS, Bruno DE WEVER & Aline SAX
Universiteit Gent

Onderzoek naar de erfenis van het verleden bij kinderen van Vlaamse collaborateurs heeft een uitgesproken nationale en internationale wetenschappelijke relevantie. Binnen het interdisciplinaire veld van geheugenstudies valt het onder de populaire niche van het zogenaamde postmemory-onderzoek. Met deze term beschreef Marianne Hirsch in 1993 de wijze waarop historische of collectief traumatische gebeurtenissen doorleven bij de nazaten van degenen die ze hebben meegemaakt⁽¹⁾. Voor de Holocaust bestaat er al een decennia oude onderzoekstraditie die de last van het verleden voor kinderen van zowel slachtoffers als daders in voornamelijk psychologische en/of psychoanalytische conceptuele kaders ontleedt⁽²⁾. Terwijl die studies meestal het wedervaren van de nazaten van Duitse nazi's en vervolgte Joden onder de loep nemen, is deze bijdrage een Belgische aanvulling op het reeds bestaande Franse en Nederlandse onderzoek naar de kinderen van personen die de Duitse bezetter hand- en spandiensten hebben verleend⁽³⁾. Het strikt Vlaamse perspectief is enerzijds gemotiveerd vanuit de epistemologische overweging dat een degelijke analyse van narratieve structuren maar mogelijk is door een grondige kennis van de taal en anderzijds door het gegeven dat collaborateurs in het naoorlogse Vlaanderen al snel na de bevrijding een dominant discours van slachtofferschap konden creëren. Er ontstond een ware klaagcultuur waarbij de bestraffing van de collaboratie, in België bekend als de repressie, voorgesteld werd als een onrechtvaardige en anti-Vlaamse wraak-

(1) Marianne HIRSCH, "Family Pictures: *Maus*, Mourning and Post-Memory", in *Discourse. Journal for Theoretical Studies in Media and Culture*, dl. 15, 1993, 2, p. 3-29.

(2) Bijvoorbeeld: Vivian M. RAKOFF, John J. SIGAL & Nathan B. EPSTEIN, "Children and Families of Concentration Camp Survivors", in *Canada's Mental Health*, dl. 16, 1966, p. 24-25; Yael DANIELI, "Countertransference in the Treatment and Study of Nazi Holocaust Survivors and Their Children", in *Victimology. An International Journal*, dl. 5, 1980, 2-4, p. 355-367; Florence W. KASLOW, "The Lingering Holocaust: Legacies in Lives of Descendants of Victims and Perpetrators", in *Professional Psychology: Research and Practice*, dl. 55, 1999, 6, p. 611-616; Dominick, LACAPRA, *Writing History, Writing Trauma*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 2001. Voor kritieken: Natan KELLERMANN, "Transmission of Holocaust Trauma – An Integrate View", in *Psychiatry*, dl. 64, 2001, 3, p. 256-267; Wulf KANSTEINER, "Testing the Limits of Trauma: the Long-term Psychological Effects of the Holocaust on Individuals and Collectives", in *History of the Human Sciences*, dl. 17, 2004, 2-3, p. 97-123.

(3) Pierre RIGOULOT, *Les enfants de l'épuration*, Paris, 1993; Ismee TAMES, *Besmette jeugd. Kinderen van NSB'ers na de oorlog*, Amsterdam, Balans, 2009.

oefening van de Belgische staat⁽⁴⁾. Deze beeldvorming kende een breed draagvlak, ook buiten de kringen van oud-collaborateurs. Het succes van dit victimiserende daderdiscours is opmerkelijk en wijkt sterk af van de situatie in Franstalig België én West-Europa in het algemeen. Pas vanaf de jaren 1980 begon die hegemonische herinnering barsten te vertonen. De populaire media en beeldcultuur beukten voor het eerst in op de gemeenplaatsen van de representatie. Met zijn spraakmakende reportages op de openbare omroep en zijn polemisch talent was het in grote mate de journalist Maurice De Wilde die het maatschappelijk debat over het oorlogsverleden voor het eerst openlijk aansneed. Tegelijkertijd zetten kritisch wetenschappelijke onderzoeken aan vooral Vlaamse universiteiten het beeld van de misleide en ten onrechte gestrafte Vlaamse idealist onder druk⁽⁵⁾. De opkomst en het succes van extreemrechts begin jaren 1990 drong het daderdiscours door associatie nog verder in de verdrukking. Voorts vond het Belgisch onderzoek geleidelijk ook aansluiting bij de internationale geschiedschrijving waardoor er meer aandacht aan de Holocaust werd besteed. Deze kentering in het historiografisch en maatschappelijk debat, waarbij het schijnbaar ongenaakbare beeld van Vlaamse collaborateurs langzaam erodeerde, gebeurde op het moment dat hun kinderen al volwassen geworden waren. Dit spanningsveld maakt het extra uitdagend om de erfenis van het verleden op deze generatie te analyseren.

Opzet van het onderzoek

Kinderen van Vlaamse collaborateurs schuwen het publieke forum niet⁽⁶⁾. Als onderwerp van historisch onderzoek zijn ze evenwel zo goed als afwezig. Het *Studie- en Documentatiecentrum Oorlog en Hedendaagse Maatschappij* (SOMA) gaf in 2002 nochtans een verdienstelijke aanzet. Chantal Kesteloot en Isabel Ponteville interviewden 15 kinderen van collaborateurs en verzetslui van wie één ouder ten gevolge van het oorlogsengagement was overleden⁽⁷⁾. Behalve een caleidoscoop van interessante portretten levert de studie ook een eerste vingeroefening op waarin de herinnering van de kinderen wordt geanalyseerd. Zoals de auteurs zelf aanstippen, is het bovenal een verkennend dos-

(4) Koen AERTS, “De bestraffing van de collaboratie na de Tweede Wereldoorlog. Beeldvorming en onderzoek”, in *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis*, dl. 21, 2009, p. 55-92.

(5) Volgende werken verrichtten pionierswerk in de kritische doorlichting van de beeldvorming van respectievelijk repressie en collaboratie: Luc HUYSE, Steven DHONDT, e.a., *Onverwerkt verleden*, Leuven, Kritak, 1991; Bruno DE WEVER, *Greep naar de macht: Vlaams-nationalisme en nieuwe orde: het VNV 1933-1945*, Tielt/Gent, Lannoo-Perspectief Uitgaven, 1994.

(6) Kinderen van Vlaamse collaborateurs leggen getuigenis af in gepubliceerde ego-documenten, interviews in populaire media of zelfs in een artistiek project. Charlotte BERGHAEGE, *De vlucht van de witte ballonnen*, Kapellen, Pelckmans, 2013; “Het amnestiedebat. Luc Daels, zoon van een topcollaborateur, en Carmen Mussche, dochter van een nazislachtoffer”, in *Humo*, 4 oktober 2011, p. 148-155; Koenraad TINEL, *Scheisseimer*, Tielt, Lannoo, 2009.

(7) Isabelle PONTEVILLE & Chantal KESTELOOT, “Kinderen van verzetslui of collaborateurs: opgroeien zonder vader of moeder”, in *'30-'50. SOMA Berichtenblad*, dl. 40, 2002.

sier, zonder systematische methodologie. Het is vanuit de startblokken van die pilootstudie dat voorliggend onderzoek aan de Onderzoeksgroep Sociale Geschiedenis na 1750 van de Universiteit Gent nu vorm wordt gegeven⁽⁸⁾. Hoe gaan kinderen van collaborateurs om met het verleden van hun ouders? Wordt beeldvorming en herinnering bij wijze van spreken via de genen doorgegeven? Is het DNA van de herinnering traceerbaar in de talige structuren, de wijze waarop de kinderen over het verleden van hun ouders spreken? Dit zijn de leidende vragen van een mentaliteitshistorisch onderzoek dat expliciet peilt naar de beeldvorming van kinderen van collaborateurs over het oorlogsverleden.

De studie heeft een uitgesproken geschiedkundig karakter en wordt geleid door academische historici. Die typering is belangrijk om het onderscheid te maken met de methode van psychologen en psychoanalytici die zich op het interdisciplinaire gebied van memory studies begeven. Het interpretatiekader is met andere woorden fundamenteel anders dan de pathologisch-klinische insteek van bijvoorbeeld Susann Heenen-Wolff, Anne Verougstraete en Ariane Bazan in hun artikel over de *Psychodynamics of Trauma in the History of Belgium*⁽⁹⁾. Waar zij met een Freudiaanse filter de interviews van enkele nazaten van collaborateurs in termen van trauma en onderdrukking interpreteren, hanteert dit onderzoek de psychologische begrippen in het beste geval als metaforen voor archetypische uitspraken en representaties die bij een specifiek herinneringsdiscours horen. In de analyse wordt het gebrek aan psychologische expertise echter gecompenseerd met kennis van de historische context en de sociale kaders waarbinnen de beeldvorming en herinnering vorm kregen. De vraagstelling hoopt daarbij verklaringen te geven voor de verschillen en gelijkenissen in de wijze waarop één generatie de erfenis van eenzelfde verleden beleeft, interioriseert en weergeeft. In het kader van dit themanummer gaat de aandacht in de eerste plaats naar de gebruikte methodologie om betekenisvolle patronen in de herinnering van de kinderen te kunnen detecteren.

Een van de centrale problemen van mondelinge geschiedenis die zich al bij de pioniersgeneratie stelde, is vandaag nog steeds even acuut. Het menselijke geheugen is notoir onbetrouwbaar. Dat blijkt steeds weer en meer uit het recente geheugenonderzoek dat de laatste tijd vooral vanuit neurologische hoek vooruitgang heeft geboekt. Er bestaat geen valabele methode om na te gaan waar de respondent zich vergist of bewust de waarheid verdraait. Tenzij de methode van de historische kritiek. Maar bij persoonlijke getuigenissen is het niet altijd mogelijk om externe historische kritiek toe te passen zodat de regel *unus testis nullus testis* van toepassing is aangezien interne kritiek niet altijd uitsluitel kan brengen. Geheugenonderzoek heeft aangetoond dat het perfect mogelijk is door suggestie en beïnvloeding het geheugen dermate te beïnvloeden dat getuigen oprecht verklaren zaken te hebben beleefd die ze nochtans nooit hebben meegemaakt. Hun getuigenis is oprecht en intern con-

(8) Vanuit eenzelfde opzet startte Mathieu Simons recent een gelijkaardig doctoraats-onderzoek over *Femmes et enfants de rexistes: épuration et mémoire familiale* (ULg).

(9) Susann HEENEN-WOLFF, Anne VEROUGSTRAETE & Ariane BAZAN, "The Belgo-Belgian Conflict in Individual Narratives: Psychodynamics of Trauma in the History of Belgium", in *Memory Studies*, dl. 5, 2012, 1, p. 58-73.

sistent. Het onderzoek naar collectieve herinneringen heeft ook aangetoond hoezeer individuele getuigenissen beïnvloed zijn door een dominante herinneringscultuur en/of herinneringsmilieus. De laatste generatie *oral historians* hebben van dit probleem een troef gemaakt, door de methode van de mondelinge geschiedenis in te zetten om subjectieve vertogen over het verleden centraal te stellen. Al in de *heritage turn* van de jaren 1980 en 1990 werden mondelinge getuigenissen beschouwd als oraal erfgoed. Zoals bij alle erfgoed stond de hedendaagse betekenisgeving centraal, waardoor de validiteit als historische bron naar de achtergrond werd verdrongen. De *memory turn* van de jaren 2000 verleende betekenis aan de wijze waarop individuen en groepen zich het verleden herinnerden waarbij de relatie tussen dat geheugen en wat er werkelijk was gebeurd veel minder relevant werd gevonden. Het hier gepresenteerde onderzoek past helemaal in deze onderzoekstraditie. Niet de geschiedenis van de collaboratie van de ouders staat centraal, wel hoe die geschiedenis vorm heeft gekregen in de herinnering van de kinderen.

Operationalisering van het onderzoek

In de periode 2013-2015 worden een tachtigtal kinderen van collaborateurs geïnterviewd. De auteurs van dit artikel nemen een vierde van dit aantal voor hun rekening terwijl de overgrote meerderheid onder hun begeleiding wordt afgenomen door studenten uit de derde bachelor geschiedenis. Als onderdeel van praktijkgerichte seminarie-oefeningen in mondelinge geschiedenis worden de studenten inhoudelijk voorbereid op het thema van collaboratie en repressie en ingewijd in de methodologie van het interviewen. Tijdens de inleidende lessen worden ze uitvoerig gedocumenteerd over de krijtlijnen van het oorlogsverleden, het maatschappelijk debat en de beeldvorming in het bijzonder. Die instructies maken hen wegwijs in de gevoeligheden van het thema en de gekende gemediatiseerde en gepolitiseerde stereotypen van collaboratie, repressie en verzet. Met een samenvatting van de wetenschappelijke stand van zaken is het tot slot de bedoeling om hen kritisch te wapenen tegen de populaire mythevorming die over deze episode bestaat. Al deze informatie wordt verstrekt met het oog op een succesvol, organisch en open interview waarbij de studenten zo goed mogelijk de dubbele bodems, connotaties en geijkte retorische strategieën kunnen herkennen. Omdat de registratie van narratieve structuren primeert op de feitelijke informatievergaring, worden de interviews niet op basis van een exhaustieve vragenlijst afgenomen, maar aan de hand van een themalijst die toelaat het interview te laten verlopen als een zo natuurlijk mogelijk gesprek. Het centrale thema is de ervaring van en het oordeel over het verleden van de respondent opgedeeld over drie periodes: voor, tijdens en na de oorlog. Deze structuur is niet dwingend maar dient als inhoudelijke kapstok waaraan de respondent vrij zijn/haar narratief kan ophangen. Voor de interviewer zijn er onder elk thema ook een aantal geassocieerde kernwoorden gegeven die helpen de volledigheid na te streven en de coherentie te bewaken. Een extra instrument tot slot is de gestandaardiseerde identificatiefiche die de respondent voorafgaand aan het eigenlijke interview invult. Deze lijst verzamelt gegevens over hun persoonlijke en familiale achtergrond, gaande van basisgegevens als het geslacht en de geboortedatum van de respondent tot opleidingen, loopbaan,

lidmaatschappen en culturele, sociale, politieke en economische netwerken van zowel de geïnterviewde als de ouders. Een apart luik op deze fiche peilt naar een aantal concrete gegevens over het collaboratie- en repressieverleden van de ouders (welke vorm van collaboratie, welke bestraffing, duur van de bestraffing, enzovoort). Met deze informatie in de hand heeft de interviewer interessante details en aanknopingspunten om tijdens het interview aanvullende vragen te stellen. Op een interviewfiche noteert de interviewer tot slot de non-verbale communicatie en eventueel bijzondere, interfererende omgevingsfactoren.

In de meerderheid van de interviews worden de respondenten door de studenten zelf aangezocht. Het enige criterium luidt dat het moet gaan om kinderen (m/v) van personen (m/v) die omwille van collaboratie gestraft zijn (veroordeeld en/of vervallenverklaring van rechten, patrimoniale sancties of administratieve uitsluitingen) of wegens verdenking van collaboratie in aanraking zijn gekomen met het gerecht en/of de volksrepressie. Deze aanpak heeft het voordeel dat het een heterogene groep respondenten genereert, zonder onderscheid naar de aard van collaboratie of bestraffing. Dat de getuigen grotendeels door de studenten zelf worden gecontacteerd, zorgt ervoor dat de samenstelling van de respondentengroep groter en meer divers is. De studenten gebruiken vaak hun eigen netwerk, wat enerzijds zorgt voor een bredere rekrutering (studenten komen uit verschillende regio's, hebben verschillende achtergronden, ...) en anderzijds voor een lagere drempel om mee te werken aangezien persoonlijke contacten de bereidwilligheid vanwege de respondent verhoogt. Om een goede inschatting van de intersubjectiviteit te kunnen maken, wordt de studenten wel gevraagd nadrukkelijk aan te geven wanneer de respondenten tot de directe kennissenkring behoren. Familieleden worden niettemin als getuige geweerd omdat de specifieke en vaak complexe subjectiviteit tussen interviewer en respondent voor externe onderzoekers in dat geval veel moeilijker peilbaar is.

Een onbekend segment van onwillige getuigen uit de onderzoekspopulatie blijft buiten beeld, en wel ondanks een contract dat a) het wetenschappelijke karakter van het onderzoeksproject waarborgt, b) de respondent de keuze laat om anoniem op te treden en c) op vraag het gebruik van persoonsgegevens (ook van derden) of bepaalde passages aan voorwaarden verbindt. Behalve de door studenten aangezochte respondenten zijn er ook respondenten die uit eigen beweging contact zoeken met de projectleiders. Meestal zijn ze op zoek naar duiding en informatie over de geschiedenis van hun ouders. Hun getuigenis wordt opgenomen in de twintigtal interviews die de onderzoekers zelf zullen afnemen. Omwille van projecteigen doelstellingen (de publicatie van een publieksboek) wordt die groep tot slot verder aangevuld met zowel kinderen van bekende collaborateurs als bekende kinderen. De voorliggende resultaten zijn niettemin gebaseerd op de eerste dertig interviews van dit project, die in de loop van het academiejaar 2012-2013 exclusief door studenten zijn afgenomen⁽¹⁰⁾. Deze interviews vonden in de regel plaats bij de respondenten thuis en zijn op een geluidsdrager geregistreerd. Aangevuld met

(10) De volgende interviews werden pas afgenomen vanaf maart-april 2014 en konden daardoor nog niet geanalyseerd worden.

de informatie uit de identificatiefiche en de interviewfiche is de letterlijke transcriptie de belangrijkste basis voor analyse.

Methodologische kanttekeningen van de oude school

De verwetenschappelijking van de methode van de mondelinge geschiedenis is inmiddels meer dan een halve eeuw oud. Het standaardwerk van Paul Thompson *The Voice of the Past* uit 1978 werd herhaaldelijk herdrukt⁽¹¹⁾. Samen met anderen ontwikkelde hij methodologische handvaten die vandaag nog steeds geldig blijven en die daarom een beschouwing verdienen, ook al zijn ze inmiddels gemeengoed geworden. Sommige methodologische problemen die de pioniers in kaart brachten, stellen zich vandaag nog steeds omdat ze inherent zijn aan de mondelinge bron. Zo bijvoorbeeld het probleem van de representativiteit. Thompson waarschuwde reeds dat *oral history* geen *oral sociology* is, al was het maar omdat *oral historians* altijd met verstoorde groepen werken doordat er in principe vrijwel steeds potentiële getuigen zijn overleden. Daarnaast moet er ook rekening gehouden worden met een non respons op een vraag tot een interview. Voor het hier gepresenteerde onderzoek was die zeer groot. De *framing* van het onderzoek bleek dit te beïnvloeden. Een kind van een *collaborateur* wil zich in de regel niet laten interviewen, terwijl een kind van een *repressieslachtoffer* meer geneigd is dat wel te doen, al bleef ook hier de non respons relatief groot. Verschillende getuigen stonden afkerig tegenover een interview omdat bijvoorbeeld de familie hiertegen bezwaar zou hebben, hun eigen kinderen niets van het oorlogsverleden afwisten of de openbaarheid van het verhaal hen afschrikte. Zelfs de mogelijkheid om anoniem te blijven kon heel wat getuigen niet over de streep trekken. Voor de analyse van de beeldvorming is dit een betekenisvolle vaststelling nog vooraleer de interviews zelf aan een onderzoek worden onderworpen. De onwil tot getuigen is niet enkel indicatief voor een eventuele taboeïsering van of schaamte over het verleden maar verraadt in dit specifieke onderscheid tussen *collaborateur* en *repressieslachtoffer* ook een perceptie die aansluiting vindt bij de typische Vlaams-nationalistische klaagcultuur over deze episode. Hiertegenover staat uiteraard de groep respondenten die zelf contact hebben gezocht met de onderzoekers. Deze personen waren met andere woorden al bewust bezig met het bevragen van het verleden van hun ouders en zagen er geen graten in om te getuigen.

Deze eerste autoschifting van potentiële respondenten maakt het bij voorbaat onmogelijk om al degenen die hun medewerking aan het onderzoek verlenen zonder meer als een doorsnede van de volledige groep van kinderen van collaborateurs te presenteren. Het kan ook interessant zijn de weigering om mee te werken te analyseren. Zo stelt zich de vraag of er een verband is met de aard van de collaboratie van de ouders. Op basis van de weigeringen in dit onderzoek is er geen reden om een verband te veronderstellen tussen de aard van de collaboratie of van de bestraffing enerzijds en de wil om te getuigen anderzijds. Zowel kinderen van 'zware' collaborateurs hebben redenen

(11) Paul THOMPSON, *The Voice of the Past: Oral History*, Oxford, Oxford University Press, 1978.

om te weigeren, maar ook kinderen van ‘kleine collaborateurs’ weigeren, om dezelfde of om andere redenen. En dan zijn er nog diegenen die niet willen getuigen omdat ze vinden dat ze geen kind van een collaborateur zijn, terwijl ze dat objectief gezien wel zijn. Met de perceptie van de respondenten over de ernst van de collaboratie van de ouders moet bovendien worden opgelet. Binnen de vormen van collaboratie en de diverse wijzen van bestraffing kan die perceptie verschillen van respondent tot respondent en bovendien afhankelijk zijn van tal van andere potentieel verklarende variabelen die buiten beeld blijven (bijvoorbeeld de motivatie van collaboratie, de gezinssituatie, de leeftijd van de respondent op het moment van de bestraffing, de opleiding van de respondent, enzovoort). Hoe het ook zij, de onderzochte groep is al-lerminst een representatieve staalkaart die toelaat zonder meer de algemene beeldvorming bij kinderen van collaborateurs te karakteriseren.

Wat mondelinge geschiedenis verliest in kwantiteit en representativiteit, wint de methode echter in kwaliteit. Mondelinge geschiedenis werkt met interviews die in principe een grote rijkdom aan materiaal opleveren. Het is een kwalitatieve onderzoeksmethode die vergelijkbaar is met diepte-interviews in andere menswetenschappen. Toch blijven *oral historians* worstelen met het probleem: over hoeveel interviews moet men beschikken om valabele uitspraken te kunnen doen? Dat hangt natuurlijk af van de gestelde onderzoeksvragen. Thompson sprak over een saturatiepunt: een punt waarop de historicus vaststelde dat hij antwoorden op zijn vragen had. Elk nieuw interview levert nog wel nieuwe informatie op omdat elke getuigenis uniek is, maar de tijdsinvestering weegt niet meer op tegen de relatieve informatie-winst die een interview biedt. Het is een handvat dat door zijn vaagheid niet zo stevig vast hangt. In de realiteit is het vaak de beschikbare onderzoekstijd – en dus de beschikbare middelen – die bepaalt hoeveel interviews in een onderzoeksproject worden afgenomen. Binnen die beperkingen streven *oral historians* naar een strategische representativiteit. Dat houdt in dat de potentiële respondenten worden opgedeeld in een aantal voor de onderzoeksvraag relevante subgroepen waarbinnen dan respondenten worden gezocht. De aldus bekomen representativiteit is natuurlijk opnieuw zeer relatief. Vele onderzoekers blijven de behoefte voelen om zo veel mogelijk interviews te verzamelen. Daarom worden niet zelden studenten ingezet in het kader van oefeningen met mondelinge bronnen. Met deze ‘goedkope’ methode kan men al gauw vele interviews verzamelen, maar dreigt de diepgang ervan soms verloren te gaan, doordat sommige essentiële vragen niet of verkeerd worden gesteld en vooral doordat men niet altijd kan verwachten dat studenten zich op korte tijd voldoende kunnen verdiepen in de onderzochte materie. Wie werkt met studenten betaalt dus leergeld. In het kader van dit onderzoek liet een student bijvoorbeeld duidelijke kansen liggen om dieper in te gaan op het thema van de Jodenvervolging toen een respondente terloops vermeldde dat een aantal Joodse vrouwen tijdens de bezetting op haar kostschool verborgen zaten⁽¹²⁾. Voor een alerte interviewer was dit een handige opstap om aansluitend te peilen naar de specifieke beeldvorming over de Jodenvervolging. In het archetypische vergoelijkende discours wordt de Holocaust immers door-gaans genegeerd of afgedaan als een louter Duitse aangelegenheid waar de

(12) Interview V.V.W., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

Vlaamse collaboratie niets mee te maken had. Het werken met onervaren en/of in opleiding zijnde interviewers leidt vrijwel steeds tot kwaliteitsverlies omdat een historisch interview altijd het werk is van twee personen: interviewer en respondent. Thompson en zijn generatie wezen reeds op het belang van de interactie tussen beiden. Vandaag zijn we er ons nog meer van bewust dat elk interview een performatief karakter heeft waarbij ook de interviewer een rol speelt. Een door de historische wol geverfde interviewer haalt nu eenmaal meer informatie uit zijn respondent. Hij stelt adequatere vragen, begrijpt sneller het belang van bepaalde informatie en kan daardoor beter inspelen op wat wordt gezegd. Het ideaalbeeld van een zwijgende, registrerende, passieve interviewer is ingehaald door een actieve interviewer die zich bewust is van zijn eigen inbreng. Daarmee wordt de subjectieve rol van de interviewer scherp gesteld. De impact van het profiel van de interviewer op de uiteindelijke bron – het interview – mag niet onderschat worden. Een onderzoeker hoeft zelfs fysiek niet aanwezig te zijn om te interfereren met het interview.

Toen een respondente in het interviewcontract de namen van de drie projectleiders las, noteerde de student dat elk van hen bepaalde emoties teweeg bracht: “Maar die [Aline Sax] is niet juist hoor. Maar Bruno De Wever moet dat toch wéten, al hetgeen dat zij vertelt, dat dat allemaal niet klopt. Die Koen Aerts, van waar is die? Ik heb de indruk dat dat de zoon of zoiets is van die dokter Aerts van Broederband [naoorlogse vereniging van oud-collaborateurs]”⁽¹³⁾. De respondente geeft met deze uitval te kennen dat ze op de hoogte is van het bestaande collaboratie-onderzoek dat een brede verspreiding heeft gekend. Ze laat zich in haar herinnering echter allerm minst de les lezen door de studie van Aline Sax en getuigt met haar sympathie voor Bruno De Wever impliciet dat ze zijn kritisch onderzoek over de Vlaamse collaboratie wellicht niet of toch niet ten gronde heeft gelezen⁽¹⁴⁾. Koen Aerts associeert ze daarentegen op basis van achternaam met naoorlogse collaboratienetwerken en niet met repressie-onderzoek. Deze getuigenis toont bijgevolg niet enkel aan dat de subjectiviteit van zowel de interviewer als de opdrachtgever effect kan sorteren maar ook dat de inschakeling van een student soms een onvermoed empirisch voordeel oplevert. Wanneer één van de drie projectleiders het interview had afgenomen, had de respondente wellicht niet dezelfde vrijheid van spreken benut en deze betekenisvolle informatie meegegeven.

Afgezien van voorgaande klassieke methodologische kanttekeningen genereert het inzetten van studenten of meerdere medewerkers een bijkomende uitdaging voor de onderzoeker – of in dit geval de projectleiding – die de eigenlijke analyse wil maken. Tegenover het voordeel van een groter aantal mondelinge bronnen staat de noodzaak van een adequate werkwijze om de verwerking van de massa mondelinge bronnen te faciliteren. Om te onderzoeken hoe het verleden van hun ouders doorwerkt op de herinnering en de beeldvorming van de respondenten moet er zeer nauwkeurig gelezen wor-

(13) Interview G.S., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

(14) Aline SAX, *Voor Vlaanderen, Volk en Führer. De motivatie en het wereldbeeld van Vlaamse collaborateurs tijdens de Tweede Wereldoorlog 1940-1945*, Antwerpen, Manteau, 2012.

den. Hoe consistent zijn de getuigenissen? Welke woorden gebruiken ze? Presenteren ze hun herinneringen als feiten? Refereren ze aan gekende clichés over dat verleden of staven ze hun kennis hier en daar al dan niet expliciet met historische werken? Hoe verhouden de verschillende getuigenissen zich tot elkaar? Zijn er verbanden, verschillen of grote overeenkomsten? Kortweg: hoe leggen de narratieve structuren van de getuigenissen de trends en eventueel determinerende kaders van geheugenvorming bloot? Om die specifieke lezing te vergemakkelijken maakt dit onderzoeksproject een eerste, beperkte prospectie van een aantal basismogelijkheden die het softwarepakket NVivo (versie 10) te bieden heeft. De analyse die voor dit artikel werd uitgevoerd, was een eerste poging om te onderzoeken in welke mate uitspraken kunnen gedaan worden op basis van coderingen met deze software. Het betreft hier een work-in-progress waarbij we een foutenanalyse willen maken die nuttig kan zijn voor andere onderzoekers die met het programma aan de slag willen. In een tweede fase zal het gebruik van Nvivo en de codeertechnieken, op basis van onderstaande vaststellingen, verfijnd kunnen worden.

Een digitale fichebak: NVivo

Net zoals Atlas.ti, MaxQDA, HyperResearch en vele andere programma's is NVivo software die kwalitatieve data-analyse ondersteunt. Deze technologische hulpinstrumenten, sinds 1991 bekend als zogenaamde CAQDAS (voluit: *Computer Assisted Qualitative Data Analysis Software*), worden veelvuldig toegepast in zowel natuur- als sociale wetenschappen⁽¹⁵⁾. Ondanks de voortdurende ontwikkeling en algemene populariteit van deze softwarepakketten stelde een sessie tijdens *The Humanities and Technology Camp* in Den Haag begin 2014 nog vast dat ze “voor zover wij kunnen nagaan – desondanks nog maar weinig ingang gevonden [hebben] onder historici”⁽¹⁶⁾. Dit lijkt niet overdreven. De historische studies die gebruik maken van de mogelijkheden van NVivo of gelijkaardige software zijn dun gezaaid⁽¹⁷⁾. Niettemin zijn de

(15) Voor een algemene, goed gedocumenteerde introductie, verklarende woordenlijsten, handleidingen, software-gidsen en meer uitgebreide uiteenzettingen over methodologieën en programma's zie de websites van Online QDA (http://onlineqda.hud.ac.uk/Intro_CAQDAS/index.php) en het CAQDAS Networking Project (<http://www.surrey.ac.uk/sociology/research/researchcentres/caqdas/support/choosing/index.htm>).

(16) “Kwalitatieve data-analyse software als historische hulpmiddel”, *The Humanities and Technology Camp*, Den Haag, 14-15 januari 2014. De abstract van deze sessie georganiseerd door Elise van Alphen en Joost Vijselaar is te raadplegen op: <http://thehague2014.thatcamp.org/2014/01/12/kwalitatieve-data-analyse-software-als-historische-hulpmiddel/> (23 maart 2014).

(17) Het eindverslag van het onderzoeksproject “*Van Horen zeggen*” (I) *Mondelinge, historische bronnen bewaren en ontsluiten* (2004) vermeldt de studie *Brussel aan 't werk* (2003-2005) van het Archief en Museum voor het Vlaams Leven te Brussel (AMVB) waarbij ruim 90 mondelinge bronnen met NVivo gecodeerd werden op trefwoorden en thema's. Roel VANDE WINKEL, *Eindverslag onderzoeksproject “Van horen zeggen” (I) Mondelinge, historische bronnen bewaren en ontsluiten*, Universiteit Gent, 2004, p. 47. Te vermelden is het onderzoek van Leen Beyers, die NVivo onder andere gebruikte in haar onderzoek naar sociale identiteiten in de mijnicé van Zwartberg: Leen BEYERS, *Iedereen zwart. Het samenleven van nieuwkomers en gevestigden in de mijnicé Zwartberg, 1930-1990*, Amsterdam, Aksant, 2007. Machteld Venken gebruikte voor haar onderzoek naar herinneringen van migranten

toepassingen op het eerste gezicht veelbelovend. NVivo behoort tot de zogenaamde *code and retrieve*-software. Het laat toe onderzoeksmateriaal te coderen (classificeren en sorteren) en vervolgens het gecodeerde materiaal ten behoeve van het onderzoek terug op te roepen. Behalve een uitgebreide zoekfunctie biedt het programma ook meer gesofisticeerde analyse-middelen aan zoals query's, matrices en modellen⁽¹⁸⁾. In deze fase van het onderzoek hebben we slechts een fractie van de opties benut door louter te focussen op data-organisatie en -beheer. Om een vlotte ontsluiting van de interviews te verzekeren is NVivo in eerste instantie aangewend als een digitale fichebak. Het vertrekpunt was een lijst van thema's waarop elk interview gescreend moest worden. De topoi behelsden onder andere de houding van de ouders tijdens de oorlog, houding van de bredere familie, sociaal netwerk, uitspraken over uitsluiting, verantwoordelijkheid, schuld en boete, beeldvorming over de repressie, enzovoort. Deze topoi werden door de projectleiders gezamenlijk – na een eerste lezing van de interviews – opgesteld en de (inhoudelijke) reikwijdte van elk thema werd grondig bediscussieerd. Vervolgens werden de dertig interviews tussen de drie projectleiders verdeeld om op elk tekst-niveau (alinea, zinnen, zinsdelen, woorden of woordgroepen) betekenisvolle segmenten met die thema's te coderen. Na voltooiing, in de tweede fase, was het mogelijk codes te selecteren en zo de overeenkomende fragmenten uit alle interviews tegelijk te groeperen, te vergelijken en te sorteren. Een aandachtige lezing van die fragmenten vormt de basis waarop deze bijdrage in functie van een onderzoek naar geheugen- en beeldvorming de minimale toepassingsmogelijkheden van NVivo evalueert. Slaagt NVivo erin de talige subjectiviteit afdoende te kwalificeren? Is het een geschikt hulpinstrument dat de erfenis van het verleden kan ontsluiten? Om die vraag te beantwoorden werden drie codes uitgelicht die het meest indicatief zijn om het spanningsveld tussen het archetypische Vlaams-nationalistische discours en de wetenschappelijke stand van zaken in de persoonlijke herinnering te meten.

a. Code: beeldvorming over de repressie

Met deze code maakten de drie projectleiders al een eerste discoursanalytische opdeling van de verschillende narratieven. Aangezien het doel van dit mondelinge geschiedenisproject expliciet de beeldvorming van kinderen van Vlaamse collaborateurs in kaart wil brengen, belooft deze codering een

uit Oost- en Centraal-Europa in België na de Tweede Wereldoorlog het softwareprogramma Atlas.ti voor de analyse van haar interviews: Machteld VENKEN, *Straddling the Iron Curtain? Immigrants, Immigrant Organisations, War Memories*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 2011. In haar proefschrift '*Voor Vlaanderen, Volk en Führer*' ontleedde Aline Sax het discours van brieven en andere egodocumenten met behulp van NVivo.

(18) Voor deskundige informatie over kwalitatieve data-analyse en het gebruik van NVivo in het bijzonder, zie onder andere: Matthew B. MILES & A. Michael HUBERMAN, *Qualitative Data Analysis. An Expanded Sourcebook*, London, Sage, 1994; Carol GRBICH, *Qualitative Data Analysis*, London, Sage, 2012; Dimitri MORTELMANS, *Kwalitatieve analyse met NVivo*, Leuven, Acco, 2011; Patricia BAZELEY, *Qualitative Data Analysis. Practical Strategies*, London, Sage, 2013; Patricia BAZELEY & Kristi JACKSON, *Qualitative Data Analysis with NVivo*, London, Sage, 2013.

belangrijke sleutel tot analyse te leveren. Op het eerste gezicht brengt het een welomlijnde, weinig verrassende representatie naar voor. De met deze code bedachte fragmenten roepen allemaal het beeld op van een anti-Vlaamse en onrechtvaardige repressie. Niets nieuws onder de zon. De typische Vlaams-nationalistische klaagcultuur heeft duidelijk sporen nagelaten in de beeldvorming van de navolgende generatie. Hier en daar specificeren de respondenten in hun interview de willekeur van de bestraffing door ze deels te verklaren vanuit persoonlijke animositeiten⁽¹⁹⁾. Bij enkele andere respondenten leefde de overtuiging dat de arrestatie van hun vader een beschermingsmaatregel was tegen “het gepeupel”⁽²⁰⁾. Tussen de regels door verraden deze variaties op hetzelfde thema ook hoe de kinderen de houding van hun ouders tijdens de bezetting percipieerden. Immers, als de bestraffing op deze manier wordt aangeklaagd dan is de impliciete assumptie dat het oorlogsgedrag van de ouders allesbehalve fout was. Meer nog, door de repressie als anti-Vlaams voor te stellen, sluiten deze respondenten zich aan bij het gekende retorisch syllogisme dat collaborateurs als zuivere idealisten enkel werden gestraft omdat ze voor Vlaanderen waren⁽²¹⁾.

Slechts één van de op deze wijze gecodeerde fragmenten uit de verschillende interviews wijkt af van het clichébeeld: “D’er zijn excessen geweest, maar ’t had veel, veel erger kunnen zijn. Het aantal lynchpartijen hier in België is vrij klein, in vergelijking met wat er in Frankrijk of in Italië gebeurd is”⁽²²⁾. Dit is een fris en vernieuwend geluid tegenover de Vlaams-nationalistische beeldvorming over die repressie. Door een vergelijkend perspectief te hanteren wijst deze getuigenis op de kennisname van meer kritisch onderzoek en een enigszins divergerende beeldvorming. Hier rijst echter onmiddellijk de vraag naar de representativiteit. Is één enkele getuigenis waardevol genoeg om in vergelijking een oorzakelijke factor of minstens een stimulerende voorwaarde te identificeren die kan uitleggen waarom de variërende perceptie van de repressie enigszins verschilt met die van de groep die er een louter negatief clichébeeld op nahoudt? Een nadere kijk op de resultaten van NVivo in confrontatie met een grondige lezing van alle interviews relativeert onmiddellijk het succes van die denkpiste. Op een totaal van 30 mondelinge bronnen zijn er immers slechts 14 interviews die 48 op deze wijze gecodeerde fragmenten bevatten. Hebben de andere respondenten dan geen specifieke beeldvorming over de repressie? Toch wel. De eerste verklaring voor die beperkte spreiding van relevante fragmenten ligt bij het klassieke methodologische euvel dat niet elke interviewer even alert naar de perceptie van die repressie heeft gepeild. Een tweede oorzaak heeft te maken met de expliciteit van het coderen. Sommige representaties zijn subtiel doorheen het interview verweven en ontsnapten aan deze specifieke codering of zijn onder andere onderwerpen geclassificeerd. Niet enkel expliciete verwijzingen moe-

(19) Interview N.B. en H.C., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

(20) Interviews A.D. en L.C., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013. Citaat “gepeupel” uit L.C.

(21) Koen AERTS, “De bestraffing van de collaboratie na de Tweede Wereldoorlog: mild in Vlaanderen en streng in Franstalig België? Pleidooi voor een sociale geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog”, in *Wetenschappelijke tijdingen*, dl. 73, 2014, 1, p. 61.

(22) Interview met W.D., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

ten gecodeerd worden, ook wat tussen de regels gezegd wordt, kan betekenisvol zijn. Zelfs op het eerste gezicht weinig gerelateerde thema's kunnen een specifieke beeldvorming over de repressie verhullen. Dit wordt eigenaardig genoeg bevestigd met de afwijkende getuigenis. Wanneer de Jodenvervolgung ter sprake komt, raakt de respondent even aan hoe zijn vader als oostfronter na de oorlog vanuit Rusland naar België werd vervoerd: "Dat ging dus over Oostenrijk, Duitsland, Luxemburg, tot aan de Belgische grens en dan moesten ze overstappen in beestenwagens, kregen ze terug dezelfde behandeling als dat de joden gekregen hadden in de jaren '40, tijdens de oorlog"⁽²³⁾. Deze uitspraak zou op het eerste gezicht niet meteen gecodeerd moeten worden als beeldvorming over de repressie. Nochtans is het een cruciale dubbele bodem die de veronderstelde afwijking op het overwegend negatief beeld van de repressie terug tot de juiste proporties brengt. De vergelijking met wat de Joden te beurt was gevallen is immers één van de klassieke retorische strategieën van oud-collaboratiemilieus om de bestraffing van het eigen oorlogsgedrag in een slecht daglicht te stellen. In die wetenschap verliest de afwijkende getuigenis als uitzondering op het dominante discours veel van haar kracht. Ook bij een andere respondent brengt een grondige lezing van zijn interview een betekenisvol fragment naar boven wanneer hij meent dat zijn vader onder andere vervolgd werd omdat hij de schoonzoon was van Frans Daels die "toch een belangrijk figuur was in de Vlaamse beweging"⁽²⁴⁾. Deze uitspraak geeft subtiel uiting aan het ressentiment dat de repressie als een anti-Vlaamse operatie voorstelt. Met andere woorden, een analyse op basis van de sorteerfuncties van NVivo is maar succesvol wanneer alle betekenisvolle segmenten uit het narratief gecodeerd zijn. Ook wat tussen de regels gezegd wordt, moet gecodeerd kunnen worden en dit vraagt natuurlijk een grondigere lezing en misschien zelfs verschillende coderingsrondes door verschillende onderzoekers.

b. Code: daden en houding van ouders tijdens WOII

De met deze code gemarkeerde fragmenten laten toe om te onderzoeken in welke mate de kinderen de daden van hun ouders verdedigen met het gekende vergoelijkende discours of er zich net van afkeren. Verspreid over 20 bronnen – op een totaal van 30 – zijn er 80 fragmenten gemarkeerd. Deze cijfergegevens zijn *an sich* evenwel weinig betekenisvol. Zoals hierboven werd aangehaald, kan niet alles duidelijk gecodeerd worden, vallen er ook referenties 'tussen de regels' en wordt niet elke code door elke onderzoeker even strikt gehanteerd. Het is vaak beter om de betekenis van het topos te breed te interpreteren dan te smal, bij de analyse kunnen de minder relevante fragmenten immers makkelijk buiten beschouwing gelaten worden.

De fragmenten leveren behalve wat disparate feitelijke informatie andermaal een typische beeldvorming op. Over het algemeen wordt bij zo goed als elke respondent het Vlaams engagement als legitimatie van of minstens

(23) Interview met W.D., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

(24) Interview met L.D., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

verschoningsgrond voor de collaboratie van de ouder naar voor geschoven. Al naargelang de respondent worden bijkomende elementen aangedragen die het oorlogsgedrag helpen te nuanceren. Sommigen verantwoorden het engagement vanuit de overtuiging dat de vader in een publieke functie (bijvoorbeeld politiewacht) wel verantwoordelijkheid moest opnemen⁽²⁵⁾, één van hen wijst er op dat de ouder aanvankelijk nog had overwogen om naar Engeland te vluchten⁽²⁶⁾, voor anderen ging het om collaboratie om den brode⁽²⁷⁾ of vanuit anticommunistische beweegredenen⁽²⁸⁾. De krijtlijnen van dit register van verzachtende omstandigheden zijn gekend uit de naoorlogse debatten over de repressie en over de wenselijkheid van een algemene maatregel als amnestie. Verder blijkt dat menig respondent de collaboratie van de eigen ouder relateert met verwijzingen naar door hen als ernstiger gekwalificeerde vormen van samenwerking met de Duitse bezetter: geen verklikking⁽²⁹⁾, geen uniform gedragen⁽³⁰⁾, nooit geschoten op mensen⁽³¹⁾, geen nationaal-socialisme⁽³²⁾ of – meer algemeen – de bewering dat men onwetend was⁽³³⁾.

Slechts twee getuigenissen wijken enigszins af of plaatsen minstens enkele bedenkingen bij de collaboratie van de ouders. Ze doen dat niet door hun gedrag resoluut te veroordelen maar door het in een kritisch kader te plaatsen. Eén respondent spreekt impliciet een waardeoordeel uit wanneer hij zegt dat zijn vader nooit tot inkeer is gekomen⁽³⁴⁾. Dit is een subtiële aanwijzing dat hij een andere beeldvorming onderhoudt dan de meerderheid van de respondenten. Een andere respondent is zo mogelijk nog scherper door zijn vader ronduit als een fascist te omschrijven en het adagium van “brave VNV-ers” aan de kaak te stellen⁽³⁵⁾. Anderzijds relateert hij het ook enigszins, “Ge moet de mensen ook zien in hunnen tijd.” Ondanks de mogelijkheden van NVivo om fragmenten met deze code te sorteren, is die triage maar dienstbaar wanneer de eigenlijke zinnen opnieuw worden gelezen en dus geïnterpreteerd.

c. Code: historiografie en officiële beeldvorming

Door alle verwijzingen naar wetenschappelijk onderzoek op te sporen en narratieven te markeren die refereren aan de door de bevindingen van deze literatuur geschraagde beeldvorming is het mogelijk te peilen naar de potentiële invloed op de persoonlijke herinnering en beeldvorming. Laten de resul-

(25) Interviews met W.V., R.D.P., A.D., J.L., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

(26) Interview met W.V., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

(27) Interviews met C.D., J.F., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

(28) Interviews met W.D., J.F., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

(29) Interview met N.B., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

(30) Interview met L.D., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

(31) Interview met C.D., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

(32) Interview met L.B., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

(33) Interviews met L.B., P.D.B., R.D.P., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

(34) Interview met C.D., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

(35) Interview met W.V., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

taten van deze codering toe om na te gaan of de kennisname van historische werken betekenisvol interfereert met de adaptatie van de typische Vlaams-nationalistische klaagcultuur? Op een totaal van 30 bronnen zijn er slechts 8 interviews met expliciete fragmenten die onder dit thema thuishoren, goed voor 23 referenties. Dit kleine aantal verwijzingen kan de onderzoeker in de verleiding brengen te besluiten dat het wetenschappelijk onderzoek nauwelijks verspreiding heeft gekend bij de betrokkenen en zo mogelijk een verklaring aanreikt waarom de stereotiepe representaties over dit verleden in het algemeen overeind blijven. Dat is uiteraard een brug te ver. De zichtbare frequentie van verwijzingen naar of duidelijke echo's van historiografische inzichten heeft weinig te zeggen. Opnieuw is er een nauwelijks te onderschatten invloed van de interviewer in de uitkomst van de oefening. In welke mate is het gesprek in die richting gestuurd? Ook de persoonlijkheidskenmerken van de respondent spelen een rol. Sommigen zullen maar al te graag tonen hoe goed ze op de hoogte zijn van de wetenschappelijke bevindingen terzake, al is het maar om hun versie van het verhaal kracht te geven of mogelijk zelfs om de interviewer te overbluffen. Anderen zullen zich daarentegen niet expliciet op titels of auteurs beroepen, ofschoon de kennis ervan wel hun beeldvorming mee heeft gemodelleerd. De getuigenis van de respondent die een vergelijkend internationaal perspectief hanteert, is daar een voorbeeld van⁽³⁶⁾. De onderzoeker blijft in het ongewisse over de werken waar hij zijn informatie heeft gehaald.

Behalve het voorbehoud van deze opmerkingen brengt de lezing van de verschillende fragmenten nog andere methodologische kanttekeningen op het voorplan. Verwijzingen naar Aline Sax' publicatie *Voor Vlaanderen, volk en Führer* (2012) komen het meest voor. Zoals boven reeds geïllustreerd impliceert dit alles behalve dat men het met haar bevindingen eens is noch dat andere werken relatief onbekend en ongelezen zouden zijn. Ook het wetenschappelijk werk van Bruno De Wever wordt nu en dan aangehaald, zij het minder dan dat van Aline Sax. Voor de rest zijn er eenmalige expliciete vermeldingen van een aantal naslagwerken. Deze verhoudingen schetsen echter een verkeerd beeld van de wijze waarop de persoonlijke herinnering nota heeft genomen van de historiografie. In de analyse moet er niet enkel rekening gehouden worden met de verschijningsdatum en de publiciteit rond het boek van Aline Sax, maar ook met het feit dat haar naam samen met die van Bruno De Wever in de opdracht van het interview vermeld staat. Dit roept onmiddellijk associaties op, google-opdrachten en een informatieronde in de netwerken. Wanneer deze interviews echter twintig jaar eerder zouden afgenomen zijn, dan waren de verwijzingen naar de publicaties van Bruno De Wever en Luc Huyse – die respectievelijk in 1994 en 1991 het standaardwerk over de Vlaamse collaboratie en repressie schreven – ongetwijfeld meer aanwezig geweest. Bovendien blijkt opnieuw dat bepaalde betekenisvolle referenties (bijvoorbeeld de eenmalige vermelding van het werk van Luc Huyse) niet zijn gecodeerd.

Desalniettemin brengt het resultaat van deze oefening wel aan het licht dat de twee respondenten met een enigszins afwijkende getuigenis op het

(36) Interview met W.D., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

archetypische Vlaams-nationalistische discours zich meer dan de andere respondenten hebben laten informeren door een lezing van de wetenschappelijke literatuur terzake, of daar toch tenminste konde van doen. Waar de meerderheid van de geïnterviewden het boek van Aline Sax maar moeilijk kan verteren, is het opvallend dat zij er zich zonder negatieve commentaar op beroepen⁽³⁷⁾. Eén van hen beweert er uitdrukkelijk, zonder verdere specificatie van andere lectuur, “heel, heel veel van te weten”, terwijl de ander de Vlaams-nationalistische retoriek over de Eerste Wereldoorlog – die zijn vader onder andere tot collaboratie bewoog – kwalificeert als dat “wat historisch niet klopt”. Uit een integrale lezing van het interview met deze laatste respondent blijkt dat hij voor zijn kritische houding rekenschap geeft aan de invloed van een leerkracht uit de humaniora, maar ook zijn opleiding aan de UGent waar hij lessen historische kritiek van Walter Prevenier en seminars van de filosoof Leo Apostel heeft gevolgd. Het zijn elementen die in een volgende onderzoeksfase waardevol kunnen zijn om aan de eigenlijke analyse te onderwerpen.

Conclusie: methodologische kanttekeningen 2.0.

Het hier gepresenteerde project staat nog in zijn kinderschoenen. Dit betekent dat deze bijdrage in de eerste plaats een kritisch zelfonderzoek brengt van de gebruikte methode om in de narratieven van respondenten op zoek te gaan naar patronen van herinnering. Deze conclusie evalueert in hoofdzaak de digitale ontsluiting door NVivo. Behalve de reeds aangegeven klassieke pijnpunten van de praktijk van mondelinge geschiedenis brengt een beperkte proefdraai immers enkele belangrijke aandachtspunten aan het licht die opduiken bij het gebruik van deze software. Een blik op de diverse handleidingen en studies die van CAQDAS gebruik maken, leert dat een degelijke kennis van de software de onderzoeker heel wat instrumenten voor analyse kan aanreiken. Voor historici, en in het bijzonder *oral historians*, is dit een grotendeels onontgonnen terrein dat nochtans grote verwachtingen schept voor de verwerking van een massa kwalitatieve bronnen. Geconfronteerd met een toenemend aantal uitgeschreven interviews heeft dit project voor NVivo gekozen om overzicht te houden en tegelijk de getranscribeerde narratieven betekenisvol te sorteren. De controle van enkele codes leert niettemin dat niet de verwachting maar wel de organisatie van de operationalisering dient bijgesteld.

De codering door drie verschillende onderzoekers is niet evident. Lezen is immers interpreteren, in het bijzonder wanneer de opdracht eerder naar beeldvorming dan feitelijke informatie peilt. De controle van de gecodeerde fragmenten legt duidelijk de hand van elke codeerder bloot, afhankelijk van de persoonlijk opgebouwde expertise. Elk betekenisvol segment dat niet gecodeerd is, werd bij de evaluatie van de proefdraai door een andere betrokken onderzoeker wel opgemerkt als dienstbaar voor de analyse. Nochtans was over de inhoud van de codes vooraf uitgebreid overlegd ten einde het coderen zo goed mogelijk te kalibreren. In die zin is deze oefening wel degelijk

(37) Interviews met W.V. en C.D., project kinderen van collaborateurs, UGent, 2013.

zinnig geweest. Het heeft belangrijke hiaten in kaart gebracht die een accurate en coherente analyse met behulp van NVivo voorlopig in de weg staan. Voorlopig, want na de toets is het raadzaam de codes opnieuw tegen het licht te houden, te verfijnen, sommige te schrappen en andere toe te voegen. Bij elke kwalitatieve data-analyse ontwikkelt een goed codeboek zich doorgaans in een proces van verschillende stappen: “An initial stage of identification and labeling, variously referred to as first-level, initial, or open coding (using *a priori* or emergent codes); and a second stage of refining or interpreting to develop more analytical categories or clusters, often referred to as focused coding”⁽³⁸⁾. Wanneer er meer interviews worden toegevoegd, is het bovendien mogelijk dat er op deductieve wijze nieuwe, betekenisvolle codes ingeschreven zullen moeten worden. Pas als de verschillende codes voor elke betrokken onderzoeker eenzelfde en eenduidige invulling hebben, zal de digitale ontsluiting van de mondelinge bronnen door NVivo ten volle renderen. Op het eerste gezicht lijkt het daarom een goed idee om slechts één onderzoeker aan te stellen om alle interviews te coderen. Het vermijdt herhaaldelijk overleg over interpretatieverschillen en verzekert een meer coherente codering. Die winst weegt echter niet op tegen de inschakeling van meerdere gekwalificeerde onderzoekers. In het bijzonder voor een onderzoek naar de beeldvorming brengt een optelsom van de beschikbare expertise ongetwijfeld meer relevante connotaties en dus codes aan de oppervlakte die voor een enkele onderzoeker mogelijk onzichtbaar blijven. Verder vervalt met één coderende onderzoeker het praktische voordeel van NVivo om binnen eenzelfde tijdspanne een grotere massa data te beheren en dus ook te verwerken. Het komt met andere woorden ook de rigiditeit van de analyse ten goede wanneer er voor de bewijsvoering uit een groter bronnenreservoir geput kan worden. Om met meerdere onderzoekers de consistentie van het coderen te bewaken voorziet het programma in een controlefunctie die toelaat het codegedrag te vergelijken (via *Coding Comparison Query*). Hiertoe is het van belang dat de verschillende onderzoekers steekproefgewijs nu en dan eenzelfde interview coderen waarna op basis daarvan zowel de zogenaamde Kappa-coëfficiënt als de verhouding van de overeenkomsten in codering berekend kan worden⁽³⁹⁾. Komen er teveel afwijkingen naar boven dan is het aangewezen om de hoofden opnieuw bij elkaar te steken. Met deze werkwijze belooft het minimaal gebruik van NVivo de praktijk van de mondelinge geschiedenis al een heel eind op weg te helpen omdat het primair toelaat een grote hoeveelheid kwalitatieve data op orde te houden en ook gericht op te roepen.

Anderzijds is het van belang te onthouden dat het coderen een hulpmiddel is en geen doel op zich⁽⁴⁰⁾. Met de archiveringsijver van de historicus kan die tweede natuur zich tegen het onderzoek keren. Het gebruik van software mag niet verzanden in een codefetisjisme. Codes zijn enkel zinvol als ze toelaten om de vraagstelling te beantwoorden. Ook in dit project moet het kaf nog van het koren gescheiden worden. Er zijn codes die meer factuele gegevens

(38) Patricia BAZELEY, *Qualitative Data Analysis*, op. cit., p. 126.

(39) De Kappa-coëfficiënt is een statistische maat die de betrouwbaarheid tussen twee beoordelaars aangeeft, in dit geval de mate van overeenstemming tussen twee onderzoekers die eenzelfde interview coderen.

(40) P. BAZELEY, *Qualitative Data Analysis*, op. cit., p. 125.

verzamelen en andere die eerder de talige subjectiviteit detecteren. De eerste categorie doet voor deze oefening echter niet terzake. En zelfs als het codeboek wel op punt staat, blijft er heel wat relevante informatie achterwege. Niet-talige communicatie, omgevingsfactoren en intonatie worden niet in elke transcriptie geregistreerd. Voor een goed begrip van bepaalde passages is het daarom noodzakelijk om terug te grijpen naar de interviewfiche en de audio-opname. Verder kan een overdreven focus op de gecodeerde fragmenten de waarde van de analyse ernstig hypothekeren. Met de toepassing van software als NVivo wordt het narratief immers versnipperd tot verschillende knipsels met een specifieke code. Voor een onderzoek naar beeldvorming in het bijzonder is dat zeer problematisch. Elk fragment ontleent namelijk een groot deel van zijn gewicht en inhoud aan de plaats in de narratieve structuur én de context van het brede verhaal. Een afwijkende getuigenis uit dit onderzoek krijgt bijvoorbeeld veel meer betekenis bij een integrale lezing van het interview wanneer blijkt dat hij zich voor zijn kritische houding ook beroept op zijn opleiding. Een blik op het volledige narratief reikt met andere woorden noodzakelijke elementen voor interpretatie aan die de software niet kan leveren. Ook is het voor een juiste inschatting van belang om kennis te hebben van de gestelde vragen. Zijn ze suggestief, schuiven ze bepaalde termen of begrippen naar voren die de respondent later in het interview oppikt, enzovoort? Door de verbrokkeling van het discours dreigen deze data verloren te gaan wanneer er enkel op de gecodeerde fragmenten wordt vertrouwd.

Met die methodologische kanttekeningen in het achterhoofd stelt zich bijgevolg de vraag wat NVivo voor dit onderzoek meer kan betekenen dan wat een digitale fichebak doet: coderen en sorteren op commando van een muis-klik? Een nauwkeurige lezing van een volledig interview levert immers meer kwaliteitsvolle informatie op dan de verknijpte verzameling van gecodeerde fragmenten. CAQDAS als NVivo biedt echter niet enkel de mogelijkheid om met meerdere onderzoekers een grote massa data te beheren, het laat met een goed geijkt codeboek ook een vlotte vergelijking toe tussen gelijksoortige fragmenten uit verschillende interviews. Ondanks een manke codering kon deze preliminaire proefdraai de contouren van een dominante beeldvorming over repressie en collaboratie determineren. De resultaten waren weinig verrassend. In de meerderheid van de interviews leunde de persoonlijke herinnering van de respondenten nauw aan bij de gekende stereotypen van een archetypisch Vlaams-nationalistisch discours. Dankzij NVivo gebeurde die screening echter sneller en systematischer dan met een integrale lezing van alle interviews. Het programma vergemakkelijkt met andere woorden de structurele controle op de onderlinge consistentie van een grotere hoeveelheid narratieven en de samenwerking tussen verschillende onderzoekers. Ook de afwijkende getuigenissen vallen daardoor sneller op. Op die manier toont de software ontegensprekelijk zijn waarde. Wanneer verschillen in de patronen van de herinnering worden bloot gelegd, krijgt het onderzoek een empirische focus om op basis van een grondige vergelijking van de respondentenfiches op zoek te gaan naar potentieel verklarende parameters. Zijn er bepaalde netwerken, sociale kaders, persoonsgebonden factoren,... die bepalend zijn? Hoe groter de groep van respondenten hoe helderder het onderscheid tussen betekenisvolle variabelen enerzijds en toevallige factoren anderzijds. De kansen op een meer nauwkeurige argumentatie stijgen dus naarmate ook het aandeel verwerkte interviews vergroot. Een digitale ontsluiting door NVivo

maakt dat mogelijk. Om die reden verdienen de mogelijkheden van CAQ-DAS ook onder historici alle aandacht. Dit artikel maakt echter enkel verslag van een eerste, minimale prospectie. Voor een goed gebruik is het raadzaam eerst de rijke literatuur over de software ter hand te nemen en zich te informeren over al de toepassingsmogelijkheden, de valkuilen en technische bijzonderheden.

SAMENVATTING

Koen AERTS, Bruno DE WEVER & Aline SAX, *Kinderen van Vlaamse collaborateurs. De erfenis van het verleden digitaal ontsloten*

Collaborateurs in Vlaanderen ontwikkelden na de Tweede Wereldoorlog een succesvol discours van slachtofferschap. De bestraffing van de collaboratie werd er voorgesteld als een onrechtvaardige en anti-Vlaamse wraakoefening. Pas vanaf de jaren 1980 raakt die hegemonische herinnering meer en meer in de verdrukking. Analooq aan het internationale postmemory onderzoek peilt deze studie naar de erfenis van het verleden voor kinderen van collaborateurs. Wordt beeldvorming en herinnering aan de volgende generatie doorgegeven? Is het DNA van de herinnering traceerbaar in de talige structuren, de wijze waarop de kinderen over het verleden van hun ouders spreken? In dit artikel worden de methodologische voor- en nadelen geëvalueerd van Nvivo, coderingssoftware die toelaat om interviews te ordenen en structureren.

Kinderen van Vlaamse collaborateurs – postmemory – Tweede Wereldoorlog – coderen met software (NVivo)

RÉSUMÉ

Koen AERTS, Bruno DE WEVER & Aline SAX, *Les enfants des collaborateurs flamands. L'héritage du passé numérisé*

Après la Seconde Guerre mondiale, les collaborateurs en Flandre ont développé un discours dominant de victimisation. La répression de la collaboration a été présentée comme une vengeance injuste et anti-flamande. Ce n'est que depuis les années 1980 que cette mémoire hégémonique devient de moins en moins forte. En analogie avec la recherche internationale sur la post-mémoire (*postmemory*), cette étude évalue l'héritage du passé pour les enfants des collaborateurs. Existe-t-il une transmission de représentations et de mémoire à la génération suivante? Les structures linguistiques portent-elles l'ADN de la mémoire, dans la façon dont les enfants discutent du passé de leurs parents? Cet article évalue les avantages et les inconvénients méthodologiques de Nvivo, le logiciel de chiffrement qui permet d'organiser et de structurer des interviews.

Enfants des collaborateurs flamands – post-mémoire – Seconde Guerre mondiale – logiciel de chiffrement (NVivo)

ABSTRACT

Koen AERTS, Bruno DE WEVER & Aline SAX, *Children of Flemish collaborators. Digital disclosure of the heritage of the past*

After World War II, collaborators in Flanders developed a successful discourse of victimisation. Penalisation of collaboration was presented as unjustified and anti-Flemish vindictiveness. It was not until the 1980s that this hegemonic memory became increasingly discredited. Analogous to international post-memory research, this study sounds out the heritage of the past for collaborators' children. Are representations and memory passed on to the next generation? Can the DNA of memory be traced in linguistic structures, in the way in which the children talk about their parents' pasts? This article evaluates the methodological advantages and disadvantages of Nvivo, encoding software that enables the organisation and structuring of interviews.

Children of Flemish collaborators – postmemory – World War II – encoding with software (NVivo)